

Pleje af Hammershus
og
Hammerknuden
med får
Del 2 af rapporten
græsningsselskab med får

April til november 2005
Et projekt støttet af Direktoratet for FødevarerErhverv
Projektleder Jan Seerup
Projektkonsulent og forfatter Cand. agro. Annette Holmenlund

Indholdsfortegnelse af del 2 2005 pleje af Hammershus og Hammerknuden

Årets drift	3
Personer involveret i pasningen samt deres hunde heste og materiel	4
Jan Seerup	4
Jan Seerups far Villy	4
Kenn Strøby	4
Vognmanden	6
Drivning ad landevej med hunde og heste	6
Forholdene på græsningsarealerne	7
Hammershus	7
Paddesænken	7
Vestskråningen	7
Mølledalen	7
Udsigten	9
Hammerknuden	10
Hændelser, sygdomme og problemer Hammershus 2005	11
Fravænning	12
235 Lam på Hammershus	12
407 får på Hammershus efter parring	13
Færist skal renses	14
Får skambidt af hund	14
Lam med brækket ben	15
Fravænning af lam	15
192 indkøbte Gotlandske Pelsfår	15
Tjek af yverbetændelse hos nygaldede får	15
Udbrud af sygdommen Orf	15
På frøgræs	15
Sygdomme	16
Lus og orm	16
Orf	16
Spyflueangreb	16
Selenmangel	16
Klovproblemer	16
Opgørelse af timer af timer og pengeforbrug til hyrde for afgræsning	17
Hammershus	17
Hyrden brugte i alt 158 timer til at pleje Hammershus	17
Effekt af pleje med slagtelam	17
Timeforbrug Hammerknuden	18
Det tager i alt 123 timer for hyrden at passe Hammerknuden	18
Omkostninger ved naturpleje 2005	19
Hammershus kostede 48.810 kr.	19
Pleje af Hammerknuden kostede 36.960	19
Samlede omkostninger til naturpleje blev ca. 115.000 på en sommer	20
Slagtelamsproduktionen skal være en god forretning	21
400 får kan dække græsningsbehovet på store nærliggende arealer	21
Sundheden skal holdes under kontrol	21
Hvordan erstatter Jan udsætterdyr?	21
Konceptet Hammershuslam er et succesfuldt specialprodukt med en god historie om værdifuld naturpleje	22

Årets drift

År 2005 var det andet år i demonstrationsprojektet om afgræsning af Bornholms Statsskovdistrikts Naturarealer. På baggrund af forrige års erfaringer blev følgende forudsætninger bestemt inden sæsonen.

1. Der blev kun tale om én fårebesætning idet den Kenn Strøby havde skåret kraftigt ned på sine egne får. Fårene var 110 gotlandske Pelsfår med 1-2 lam ved siden og med læmning marts-april
2. Der var tilkøbt en besætning med 80 korthalefår (gotlandsk Pelsfår/Spælsau) som havde været stærkt underernærede indtil april 2005, hvor de læmmede.
3. Der blev tilkøbt en besætning med 192 Gotlandske Pelsfår i august.
4. Græsningsarealerne i projektet var nu begrænset til Hammershus og Hammerknuden, som aflastningsarealer blev der afgræsset frøgræsmarker i efteråret.
5. Lammene gik på Hammershus i 4 uger efter fravæning, hvor de supplerede afgræsningen med korn og 20 % sojaskrå og mineraler, som blev kørt op til Udsigten af Jan Seerup.
6. Hegning og opsætning af låger og færister blev 100 % overtaget af lodsejerne dvs. Statsskoven

Skovfoged Tommy Hansen har ansvaret for hegning i de Statsejede naturarealer. Det kræver tillid og et godt samarbejde fordi det umiddelbart går ud over Jan hvis hans får løber ud. Skoven har begrænset mandskab til at hegne i sommermånederne, men bedre tid i vinterhalvåret.

Personer involveret i pasningen samt deres hunde heste og materiel

Jan Seerup er projektleder og besætningsejer. Han organiserer arbejdet med fårene. Han har 2 hyrdehunde, hvoraf den ene er ung og lovende, den anden er ved at være lidt træt af det hårde arbejde skønt den kun er 5 år. Jan har en motorcykel og kan køre ud i arealerne. Desuden en ladbil med en trailer til 8 får. På ladet af bilen kan han have en vandtank, som han kører 400 liter vand i.

Jans ladvogn med vandtank til 400 l
Hans Trailer er bagved med plads til 6 får,
hvis behovet opstår.

Jan Seerups far Villy hjælper med når der skal flyttes materiel. Han har en større ladvogn som kan have foderautomater og vandingskar. Jan bor 25 km fra Hammershus, og det tager cirka en time at køre tur retur med anhænger.

Kenn Strøby har en meget dygtig, men desværre ikke længere helt rask hyrdehund. Den har slidt meget i sommer, fordi den er meget dygtig til at samle de store fåreflokke. Kenn har en islandsk hest som han rider rundt på, når fårene skal tilses eller flyttes. Hesten er en god støtte for hyrdehunden og Kenn har trænet hund og hest i at samarbejde om fårene. Kenn har en firehjulstrukket varebil og en stor hestetrailer. Normalt kører han med heste og hunde, men der kan stå 15 får i traileren. Kenn bor cirka 30 km fra Hammershus så derfor tager det en time at køre op og tilse fårene.

Kenn på sin islandske hest Lettir med bordercollie Sponsor i front. Jan Seerup i trafikssikkert flyttetøj. Haflingerhoppet Nougat venter på sin rytter Annette Holmenlund (der fotograferer). 9. nov. 2005.

Merethe er kommet til som frivillig tilsynshjælp. Merethe har mange års erfaring med at tilse får og geder i naturpleje og hun går hver dag sin motionstur i Hammerknudens natur. Her tilser hun fåreflokken hun melder problemer til Kenn eller Jan, hvis de opstår.

Skiltenes funktion

Foruden Merethe er også mange andre interesserede i at være på Hammershus og Hammerknuden og se til fårene. Derfor bliver Jan ofte ringet op, hvis nogen finder får med problemer. Det er en stor fordel at sætte sit mobiltelefonnummer på et skilt udenfor foldene. Disse skilte blev sponsoreret af demonstrationsprojektet og er flotte vandfaste skilte med forklaring og billeder. Jan er meget taknemmelig for publikums store interesse og deres årvågenhed gør ham tryk ved at have fårene så langt væk.

Dette skilt er vejr og vindfast og kan bindes fast på lågen hvor fårene græsser. Der burde også stå at færdsel med løse hunde ikke er tilladt (hyrdens hund undtaget)

Vigtigst er et telefonnummer til hyrdens mobiltelefon. Det betyder at skoven undgår ulejlighed når folk ser et sygt får.

Transport og flytninger

Vognmanden hjælper til ved læsningen. Han kan køre med 70 får. Fårene er kørt til Hammershus og Hammerknuden af vognmanden og også ud på frøgræsset tur retur.

Drivning ad landevej med hunde og heste.

Det har vist sig at være langt hurtigere og mere humant alt lade fårene flytte til fods, når det drejer sig om afstande under 5 kilometer. Ved sidste flytning var en rytter med 2 gode hunde bagerst og Jan gik forrest og kaldte på fårene. Med sig havde

Hundene har samlet 400 får på udsigten inden de bliver drevet ad vejen til Slotslyngen

han sin erfarne hund, som fårene ikke turde passere. Flokken var på 400 moderfår og væddere. Ved sammendrivning af fårene på uvejsomme arealer er heste en fantastisk hjælp. Steder som Hammerknuden og Hammershus er langt hurtigere overset fra hesteryg end de er til fods. Heste kan vende en fåreflok ved at vende fronten imod fårene. Det er derfor også vigtigt at man lærer at planlægge flytninger, så man ikke står i vejen med sin hest.

Forholdene på græsningsarealerne.

Hammershus er opdelt i 4 arealer.

Paddesænken som er nordvest for Hammershus og består af en dal med en lille sø afgrænset af de høje klipper ned til Østersøen. Går man videre af stien rundt om Hammershus når man til Vestskrånningen, som var stærkt tilgroet af slåen inden forsøget. Disse er dog ryddet af skovens folk inden fårene kom ind. Vestskrånningens sydligste grænse er en stejl vold op til borgmuren, hvor der er tradition for forekomst af virkelig sjældne urter, der normalt ikke kan leve, hvor der er meget nitrat i regnvandet. Sådanne optimale forhold findes på Hammershus som ligger tæt på Østersøen i god afstand fra svinefarme.

Paddesænken har en lille sø, der giver vand nok til fårene

Vestskrånningen grænser op til den frodige Mølledal, der ligger syd for Hammershus. Denne dal har også en interessant flora, som i tilfælde af græsning før afblomstring efter alt sandsynlighed ville blive bidt for kraftigt ned af får til at reproducere sig. I 2005 blev volden til borgmuren og Mølledalen heget sammen således at ingen dyr kom derind førend 10.juni, når afblomstringen af de vigtigste arter var overstået.

Mølledalen til venstre afgrænset af nyt hegn ind til Vestskrånningen til Højre. Den specielle flora i Mølledalen er i fred fra får indtil 10.juni.

Det blev aftalt at fårene skulle tidligt ind i Paddesænken og på Vestskrånningen for at bekæmpe de store mængder Ramsløg og de stærkt fremvoksende forekomster af Ørnebregner, samt knopper på genvækst af fældede løvtræer.

Der er ikke meget græs, men til gengæld mange urter og knopper. Her har fårene presset af nødvendigheden lært at æde ramsløg 18. maj 2005. Vi troede Pelsfårene havde lært at spise ramsløg i 2004, men det var kun kødfårene, som kom ind først, der havde lært at holde af ramsløg. Pelsfårene manglede denne erfaring

Den unge bordercollie Laura venter på Vestskrånningen

Udsigten har været græsset af får og kvæg i mange år. Den er naturligt afgrænset af en bæk fra Mølle dalen. Den ligner en almindelig græsmark, men er dog mest stenmark. Som navnet siger, udmærker Udsigten sig ved at der er en vældig god udsigt til Hammershus fra vejen over denne mark.

Jan Holder klar ved udsigten, inden samling af lammene, der skal hjem

Hammershusområdet er besværligt at afgræsse. Der er kun 14 sammenhængende hektar på Hammershus. Der er ikke vand på udsigten, som bliver spærret af fra Mølle dalen indtil 10. juni.

Arealerne er som bekendt kuperede, hvilket har gjort det muligt at opnå et unikt forsvarsværk, men det kan gøre det svært at samle fårene både oppe og nede. Det besøges af cirka 500.000 turister hvert eneste år og derfor opnår Statsskoven stor prestige ved at kunne præsentere velplejede omgivelser. De mange besøgende nyder også at se på får og lam, som understreger middelalderstemningen.

Hammerknuden er Bornholms Nordvestligste punkt og ligger mellem Sandvig og Hammerfyret. Hammerknuden er fyldt med klippeflader tilgroet med lyng. Der har været græsset på Hammerknuden uafbrudt så længe, man kan huske, og der har både været kvæg og får i området. Foruden de store klippeflader er der et par frodige dale, hvor fårene kan skaffe rigtig god græsning. Græsningen har i mange år været for svag, og derfor er birk og gyvel indvandret i områderne. Disse vækster bliver bekæmpet med motorsave og fårene hjælper med resten af arbejdet. Først da Jan fik de sidste 192 får begyndte græsningen at have den ønskede effekt. Hammerknuden er et utrolig attraktivt naturareal og det er interessant som afgræsningsareal på grund af sin størrelse. Der er mere end 100 Hektar indhegnet. Arealet har alle muligheder, skov, hede, og græsmark, dog mangler der i sommerhalvåret vand, som må transporteres til området.

Hammerknuden set fra Hammershus over paddesænken

Hændelser, sygdomme og problemer Hammershus 2005

16. april blev 34 får og 45 lam kørt til Paddesænken. Her skulle de æde ramsløg, men fårene havde desværre ikke lært at æde dem i forrige sæson. I sæsonen 2004 var Kenn Strøbys kødracefår blevet lukket først ind, og de havde hurtigt lært at æde dem således at Pelsfårene kunne nøjes med at æde græs og knopper. I 2005 blev der derfor hurtigt ædt op af det, som Pelsfår anså for spiseligt på arealet. Fårene var sultne, da der den 24. april blev lukket op til Vestskråningen, efter det nye hegn var sat op ind mod Mølledalen. De får der skulle skaffe næring til 2 lam tabte sig.

Der blev sat yderligere 30 får og 30 lam ind på Paddesænken og Vestskråningen 1. maj, hvor græssets vokser stærkt. Den høje belægning skulle presse fårene til at æde eller trampe på Ørnebregnernes skud.

4. juni var der rundvisning for Bornholmsk madkultur, hvor Hammershuslam var i centrum for markedsføringen.

23. maj blev alle får og lam flyttet til Udsigten, hvor der var masser af græs. Det forholdsvis lille areal blev dog hurtigt ædt op og da der blev åbnet fra udsigten til Mølledalen 9. juni sent om aftenen var der stort behov for nye græsgange.

7. juli blev der blæst alarm. Et lam havde bevæget sig for langt ud på en stejl klippeafsats og kunne ikke komme retur. Det blev en aktion, hvor Beredskabsstyrelsen nedhejsede Jan i liner så han kunne komme ned og hente det stakkels dyr.

Fravænning

10. juli blev får og lam samlet og lammene blev skilt fra deres mødre. Det skete således at lammene fra den del af besætningen, der gik på Hammerknuden, blev sat ud på Udsigten på Hammershus, imens fårene på Hammershus blev sat ud på Hammerknuden. Denne aktion tog Kenn og Jan i alt 12 arbejdstimer, selv om Kenn brugte Hesten og der tilsammen var 4 hunde til at samle fårene på Hammershus og Hammerknuden. Der blev flyttet 151 lam på til de i forvejen 84 der gik på Hammershus. I alt 235 lam på Hammershus

78 får blev flyttet ind til de 120 der gik i forvejen, så der nu i alt gik 198 får på Hammerknuden. Vi vender tilbage til afgræsning af Hammerknuden senere.

235 Lam på Hammershus

21. juli påbegyndes fodring af lam med byg og 20 % sojaskrå i smarte foderautomater, som er overdækkede. Det er egentlig meningen af foderautomaterne skulle kunne bruges som lammeskjul, men det er umuligt med krydsningsproduktion med kødrace. De

Gotlandske Pelsfår er ligeså små som lammene, og de vil kunne passere et lammeskjul og desuden stikke hovederne ind i en foderautomat indstillet til lammestørrelse. Derfor fik lammene først korn efter fravæning, hvilket ikke er optimalt for kødsætningen.

I den følgende måned sker der også følgende ikke så heldige ting.

27 juli. 3 lam døde af spyflueangreb. Andre med tynd mave klippes på bagpartiet for at undgå, at fluer sætter sig i den tynde afføring.

2. og 3. august dør dagligt et lam af spyfluer

12. august er lammene alle klippet på bagpartiet og problemerne med tynd mave er overstået.

19. august vejes lammene og 7 af dem er slagteklar

21. august samles alle lam fra Hammershus og tages hjem på lastbil. De fedes færdig hjemme i Jans egne folde.

407 får på Hammershus efter parring

24. oktober køres 400 moderfår til Hammershus. (Besætningen er forøget med 192 indkøbte Pelsfår som kom til flokken med goldfår på Hammerknuden. De har været på opfedning på frøgræs og er ved at være drægtige alle sammen. De går dog stadig sammen med de 10 Texelvæddere, som Jan netop har købt.

27. oktober finder Merethe 2 får der sidder fast i et brombærkrat på Hammershus. Kenn kører op og klipper dem fri, men opdager i det samme, at der ligger flere fåreskeletter i dette krat. Brombærkrat er en fælde for uldbærende dyr, hvis de af en eller anden grund er for svage til at vriste sig løse.

4. november er der ikke mere at æde på Hammershus og får og væddere spadserer til Slotslyngen. De bliver ført af Jan Seerup til fods med Bølle og fulgt af Kenn Strøby til hest med hundene Sponsor og Flipper, der holder fårene på vejen.

Hændelser Sygdomme og problemer Hammerknuden 2005

7. maj køres 40 får og 45 lam til Hammerknuden

14. maj findes 2 lam døde

18. maj indsættes 78 får og 110 lam

Færist skal renses

14. juni løber får ud på grund af en færist, der er groet græs igennem. Fårene løber ud på Sandvig Camping og er heldigvis lette at få fanget. Statsskoven renser færisten.

Får skambidt af hund

15.juni findes et får med 2 lam skambidt af en hund. Denne hund har fundet ud af at jage med fårene, hver gang dens ejer vender ryggen til. Fåret findes helt paralyseret liggende på ryggen, men det viser sig at være i live og bringes hjem til Jans stald med sine lam. Hunden viser sig at komme igen senere, og Jan som har sin riffel med skyder hunden, selv om han helst ville have undgået denne oplevelse.

Lam med brækket ben

3. juli advarer en turist om at et lam halter. Det viser sig at have brækket sit ben og bliver fanget og aflivet.

Fravæning af lam

10. juli bliver de 151 lam fravænnet og kørt til opfodring på Udsigten ved Hammershus.

78 får fra Hammershus lukkes nu sammen med de resterende 120 får.

192 indkøbte Gotlandske Pelsfår

3. august indsætter Jan 192 Gotlandske Pelsfår købt fra besætning på Sjælland. Disse får har fået fravænnet deres lam. Der er nu i alt ca. 390 får på området, hvilket effektiviserer græsningen. Nu er gyveler og birk med på spisekortet.

Tjek af yverbetændelse hos nygoldede får

4. og 8. august bliver alle får drevet sammen for at tjekke, om nogen skulle have tendens til yverbetændelse. De er heldigvis raske.

22. august findes et dødt får og et dødt lam-- årsag ukendt.

23. august dør et får

24. august meldes der om at et får er løbet ud

Udbrud af sygdommen Orf

28. august er der løbet får op til arealerne omkring Hammerfyr, som stadigvæk græsses af Statsskovens får. Samme dag fanges 1 halt får som viser sig at have hudsygdommen ORF i udbrud. Det viser sig ved betændelse og råd imellem klovene og fåret tages hjem. Blodprøver viser senere at fåret også lider af selenmangel. Fårene bør måske have en mere selenholdig mineralblanding hvis dette kan skaffes.

1. og 2. september render der igen får ud ved fyret og Jan må reparere hegnet skønt det er Statsskovens job.

3. september kører Jan 12 får til græsning andet steds, hvor der er brug for pleje.

9. september samles alle fårene til gennemsyn.

På frøgræs

10. september forlader fårene Hammerknuden og køres ud for at æde genvækst i de afhøstede frøgræsmarker.

15. september findes 8 får som ikke kom med i samlingen. De klør sig, fordi de har lus og de er magre og 2 er syge af selenmangel.

19. september prøver Jan igen at samle de sidste, men må efterlade 4 får. Disse 4 slår sig senere sammen med 4 andre og bliver til 8. Jan og Kenn samler og læsser fårene ved hjælp af 4 hunde den 24. oktober.

Sygdomme

Lus og orm.

Dette år var de mest tabsvoldende sygdomme hudsygdommen Orf, selenmangel og luse og spyflueangreb. Alle dyr måtte gennemgås da de kom på frøgræs og inden vædderen blev sat ind. De svageste fik indsprøjtet selen. Alle fik **lusebehandling** med enten Ivomec (som også var ormekur til magre får) eller Bayticol (som kun dræber lusene).

Orf er en sygdom som fårene skal gennemsmittes med, helst inden læmning, hvor hudsygdommen angriber fårenes pletter og lammenes munde, så de ikke kan drikke. Den er smittet af raske smittebærere fra den raske indkøbte besætning. Forhåbentlig er alle dyr immune inden læmning ellers kan der blive meget arbejde med at få lammene til at overleve.

Spyflueangreb er et stort problem på Bornholm, og det kræver at man holder fårene tørre bagi. Udsving i fodringen kan hurtigt udløse tynd mave og efterfølgende spyflueangreb. Når spyfluerne lægger æg i fårenes hud, vil maddikerne, der klækker, æde gange inde under huden. Det kan betyde at store hudområder har løsnet sig når man opdager skaden. Man behandler med antibiotika og insektmiddel. Forebyggelse består i at kupere haler og klippe lammenes bagparti.

Selenmangel

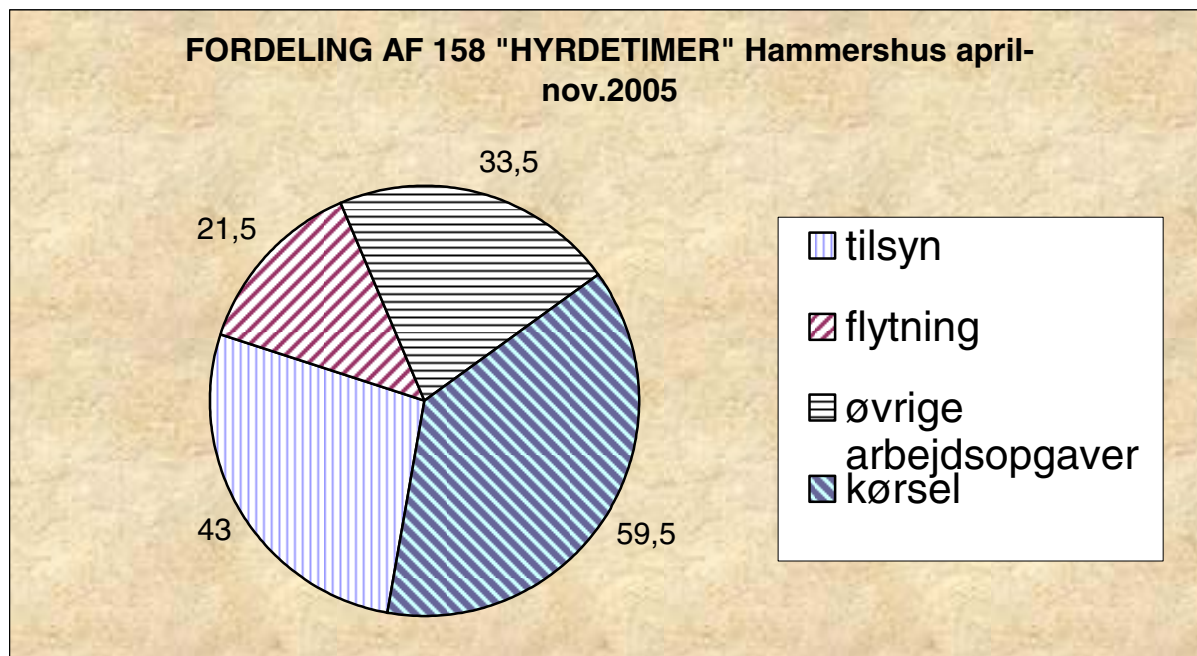
Dyrlægen behandlede svage får imod selenmangel. Der er masser af skovflåt og måske er de årsag til fårenes store selenbehov. Der må være en grund til at får mangler selen, selv om de altid har adgang til mineraler. Det bedste ville være at give fårene en selenbolus, sådan som man gør i England. En sådan bolus er ikke tilladt i Danmark, men når dyrlægen gentagne gange har konstateret, at fårene mangler selen ved landskabspleje, må der skrives til ansøgninger i lægemiddelstyrelsen for at få tilladelse til at anvende mikromineralbolus.

Klovproblemer

Orf eller klovbrandbyldbakterier kan være årsag til at klovene bliver angrebet af betændelse. Dette er meget uheldigt. I 2004 fik nogle får betændelse af at gå i sumpede områder, men det har ikke været årsagen i år. Til gengæld har vi udbrud af Orf. Haltheder forstyrrer meget, fordi man er nødt til at indfange de halte dyr og tage dem hjem i behandling. Det er faktisk synd at jage rundt med et halt får, når det skal fanges, og det skader i første omgang mere end det gavner. Men kommer fåret hjem og får behandlet klovene og føden serveret kan det muligvis komme sig helt. Det er vigtigt at undgå, at fårene skal gå igennem plørede områder, ved f. eks låger, hvis man har udbrud af haltheder.

Opgørelse af timer af timer og pengeforbrug til hyrde for afgræsning

Hammershus

Hyrden brugte i alt 158 timer til at pleje Hammershus.

Kørsel	60 timer
Tilsyn	43 timer
Flytning	21 timer
Øvrige arbejdsopgaver	34 timer

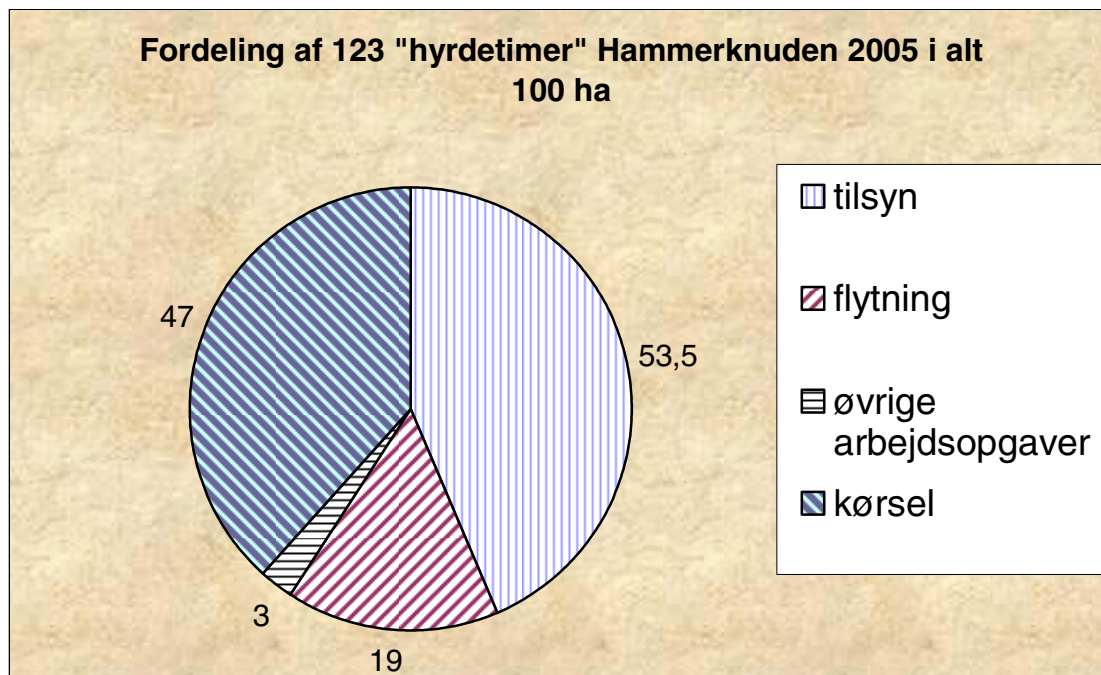
Effekt af pleje med slagtelam

Der blev brugt 16,5 vognmandstimer til at køre får og lam til og fra Hammershus og der blev kørt 3570 km bare til Hammershus.

Af de i alt 158 hyrdetimer blev 59 af hyrdens timer dog anvendt på at fodre og tilse lammene på Udsigten. Lammenes plejeeffekt var nok begrænset og de kunne være taget hjem til Jans ejendom i stedet for at være på Hammershus. Hyrden var desuden nødt til at tage affære for at undgå yderligere spyflueangreb, da det viste sig at 3 lam var døde af dette. Lammene udgjorde en vis pleje på området, men lam er generelt ikke gearet til at æde de ret grove urter i mølledalen. Der var stadig langt groft græs, da vi flyttede lammene væk. Dette blev først fjernet da der kom goldfår tilbage på stykket i oktober. Uden slagtelammene efter fravæning kunne Hammershus altså græsses for i alt 100 "hyrdetimer", hvilket kunne spare cirka 12.000 blot i timeløn

Jan Seerup udførte hovedparten af timerne, men Kenn Strøby har også hjulpet, især ved flytningerne.

Timeforbrug Hammerknuden

Det tager i alt 123 timer at passe Hammerknuden. Tilsynet, den største del af arbejdet, er 44 % eller i alt 53 timer. Det er et stort arbejde at gennemtraske arealet og der har også været brugt hest i i alt 13 timer for at gennemride arealerne og indfange får. Selv om der hele tiden skal køres vand til området, er der kun brugt 47 timer eller 38 % af tiden til kørsel. Eftersyn og øvrige arbejdsopgaver har taget 21 timer. Der er brugt 10 vognsmændstimer på at køre får til og fra Hammerknuden. De er kun lukket ud en gang og fanget en gang. Efter fravænning kørte hyrderne selv med deres små trailere med lam til og får fra Hammershus. Derfor koster dette køretimer for hyrderne, men ikke hjælp fra vognmand.

Det tager i alt 123 timer for hyrden at passe Hammerknuden

Tilsyn 54 timer

Flytning 19 timer

Øvrige opgaver 3 timer

Kørsel 47 timer

Der er kørt cirka 2800 km.

Når man ser på Hammerknuden som afgræsningssted, giver det langt mere ro end Hammershus. Det er lidt lettere at flytte dyrene rundt, og der er ikke fredede urter som

skal blomstre før fårene kommer ind. Der er mange der frivilligt ser til dyrene. Det største arbejde var:

- Fravæning af lam og regelmæssigt yvertjek
- Indsamling af får inden de 400 får skulle forlade Hammerknuden og på frøgræs.
- Indsamling af får der havde gemt sig under den første indsamling.

Der blev et efterspil på frøgræsset af timeforbrug, idet Jan og 4 dyrlæger brugte 3 timer på at behandle imod lus og indsprøjte selen. De fantastiske hundes indsats kan ikke omregnes i penge, uden dem var alt umuligt.

Omkostninger ved naturpleje 2005

Man kan gøre omkostninger op på mange måder, og selv om det stort set er samme fåreflok, der græsser arealerne, har vi delt hyrdetimer, fodring, tilsyn og vognmandstimer ud på de 2 arealer. Vi tillægger desuden omkostninger til dyrlæge for sygdomme konstateret på Hammerknuden, men som først blev behandlet i perioden 10/9 til 24/ 10. hvor fårene er ude og æde sig i huld på frøgræs. Det drejer sig om lus og selenmangel der blev behandlet den 19. oktober. Behandlingerne kostede 10.000 kr. i alt.

Vi har sat følgende priser.

Pris på hyrdetime med hund og evt. hest 200 kr.

Pris på km kørt med trailer 3 kr.

Pris på Vognmandstime 400 kr.

Hammershus kostede 48.810 kr.

157 timer hyrde med hund/hest a 200 kr. i alt 31.500 kr.

3570 km med trailer a 3 kr. · i alt 10710

16,5 vognmandstimer a 400 kr. i alt 6.600 kr.

Hyrkning og transport Hammershus i alt 48.810 kr.

Pleje af Hammerknuden kostede 36.960

122,5 Hyrdetimer med hund a 200 kr. i alt 24500kr.

2820 km a 3 kr. i alt 8460 kr.

10 vognmandstimer a 400 kr. i alt 4000 kr.

Hyrkning og transport Hammerknuden i alt 36.960 kr.

Lammene vokset på græsset

235 lam med værditilvækst på 200 kr. i alt 47.000 kr.

udgift til lammefoder 1 måned 10 tons a 1 kr. i alt -10.000 kr.

lammeindtægter på de 2 arealer tilsammen 37.000 kr.

Samlede omkostninger til naturpleje blev ca. 108.000 på en sommer

Hammershus omk.	48.810 kr.
Hammerknude omk.	36.960 kr.
Dyrlæge omk.	10.000 kr.
Mineraler	7.200 kr.
Hjemtransport fra Nordbornholm	5.000 kr.
Omkostninger for begge arealer	107.970 kr.

Indtægter lammetilvækst- foder	-37.000 kr.
Hektartilskud Hammerknude 500kr.*100 ha	-50.000 kr.

De 2 arealer set hver for sig

- Der er brugt 48.000kr. for pleje af de 14 hektar på Hammershus i alt 3.428 kr. pr. Hektar
- Der er brugt 36.960 kr. På Hammerknuden, dvs. kun 369 kr. pr. hektar
- De 10.000 kr. til dyrlæge samt en ekstra transport af 200 får bør dog lægges til. Desuden 5.000 kr. til hjemtransport fra Nordbornholm af alle 400 får og 7.000 kr. til mineraler i alt 22.000 kr.
- Således kostede det i 2005 alt i alt 58.000 kr. at pleje Hammerknuden
- I alt kom hele plejen til at koste 108.000 kr. i omkostninger inden indtægter på lam og Hektarstøtten er modregnet.

Rundt regnet var omkostningerne alt i alt

- ca. 60.000 for at pleje Hammerknuden
- ca. 50.000 at pleje Hammershus

Jan Seerups unge dygtige hyrdehund Flipper er klar til fremtiden. Der vil altid være masser af dejligt arbejde i naturpleje

Erfaringer og nye tiltag

Slagtelamsproduktionen skal være en god forretning

- Der sælges efteråret 2005 ca. 15 lam pr. uge 6 kr. over noteringen, dvs. 28-30 kr. pr kilo. + 50 kr. for levering. I alt 610- 650 kr. pr. lam med 20 kg slagtevægt.
- Der er leveret 200 lam i 2005, og de vejer 17-22 kg slagtet, dvs. 20 kilo i snit
- Der er ædt 10 tons korn á 700 kr. og 2 tons ærter á 1000 kr.
- De sidste 100 lam æder helt vildt 8. november og vejer fra 12-60 kilo.
- Man kan diskutere om lammene skal tages hjem ved fravæning i stedet for at blive fodret på Udsigten.
- Vi mangler at beregne vinterfoderforbruget for at se om lammeproduktionen giver overskud.

400 får kan dække græsningsbehovet på store nærliggende arealer

- Der er får nok til at lave god afgræsning på Hammerknuden nu.
- Flokken bliver stabiliseret på 400 moderfår i 2006, der er ikke VVM godkendelse til flere får på Jan Seerups ejendom hjemme.
- Naturpleje er dyrt og indtægtsmulighederne bliver genforhandlet.
- Sammenhængende eller nærliggende græsningsarealer sparer arbejde med flytninger
- Får kan vænnes til at flyttes til fods til bedre områder
- Aftale om eftersyn ved hjælp af naboer (Merethe) sparer kørsel.

Sundheden skal holdes under kontrol

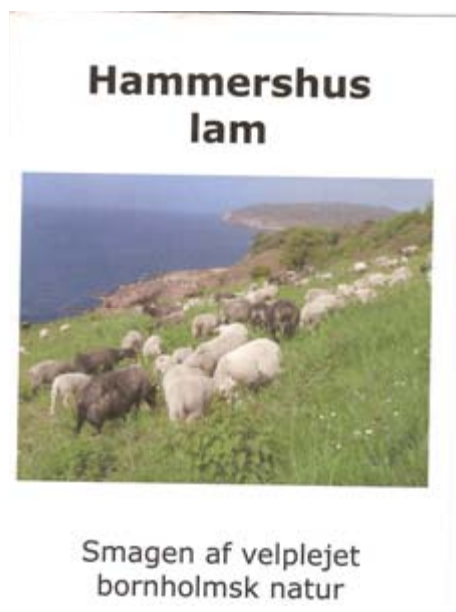
- Der skal ekstra selen i mineralerne, eller fårene skal indgives mineral bolus
- Orf kan blive et problem i læmmesæsonen og muligvis give klovproblemer
- Spyflueangreb hos lam kræver halekupering og varsomme fordringskift ved fravæning

Hvordan erstattes renracede moderfår?

- Gotlændere og Spælsau gode naturplejefår som moderdyr, men kan deres krydsningsafkom med Texel bruges i Naturpleje?
- Overvejelse af racer, evt. brug af 1. gangs krydsning til naturpleje.
- Der er sat 1 Gotlændervædder og 10 Texelvæddere til de rene Gotlændere og Spælsau

Konceptet Hammershuslam er et succesfuldt specialprodukt med en god historie om værdifuld naturpleje

- Markedet for speciallam med en god lokalhistorie bør opbygges, hvis man vil skabe økonomisk forudsætning for en produktion med får i landskabspleje
- Kræver markedsføringsaftale med slagteriet og hans aftagere, f. eks lokale restauranter og københavnske delikatesseslagtere.
- Kræver godt samarbejde med slagteri, der skal have tillid til fast og kvalitetssikker leverance
- Kræver et vist antal lam produceret så markedsføringen støttes af en fast ugentlig leverance af ferske lam vinteren igennem
- Giver mulighed for at skabe en stor fåreflok
- Danner baggrund for at lave gode græsningsaftaler med lodsejerne
- Giver mulighed for at tilbyde stabil effektiv afgræsning
- Er forudsætning for investeringer, rationelle arbejdsgange og råd til medhjælp
- Giver rentabel og effektiv naturpleje med får.

Hammershuslam blev første gang lanceret i påsken 2005. Der var både landsdækkende tv- og avisomtale og derfor blev efterspørgslen stor. Succesen skyldes at Håndværksslagteren på Bornholm forstår at modne kødet, og at der bliver produceret mange ensartede lam, som har været på naturgræs hele sommeren. Succesen har givet anledning til at investere i flere får, der kan pleje Hammershus, Hammerknuden og Slotslyngen på Nordvest Bornholm

Vi har lavet denne pjece for at afsætte lammene
Pjecen skal findes på Hammershus og hos slagtere der sælger Hammershuslam.
Salg af lammekød med historie og kvalitet forbedrer økonomien i landskabsplejen med får.